

car) es podria agregar el cast. *tocinos* ‘porcs’, inusual avui, com ho és el normatiu *àdhuc*, reservat a un registre culte. L’autora esmenta també mallorquinismes (*anagistas* ‘jesuïtes’, *tibulet* ‘tamboret’, *camarrogera* ‘venedora de cama-roges’, *espatlí* ‘espatlló’, *volàtich* ‘volàtil’), que poden ser semàntics (*mantà* ‘peça de roba femenina per a les funcions religioses’, *carrereta* ‘vehicle sense rodes per a tragar objectes’), als quals es podrien afegir *esquinçar* ‘gastar, deteriorar’, *tomat* ‘tirat a terra’ i la construcció bessona *vora vora*, que no figuren al Glossari (però sí *devall devall*). Notem sinònims (o quasisinònims) genuïns («gornisa o arrambador»), arcaïsmes com *minyó*, *sua* ‘seva’, *és mester*, alguns de cultura popular material extinta (*sarrieta de carro*) o bé mots o expressions absents de documentació, que ara se’n beneficien, com *sortir a missa* ‘la partera, anar a missa després del part’, *perdiu* ‘membre viril’. Cal notar locucions com *en sa nit* ‘de nit’ o *fosca negra* ‘la de ben entrada la nit’. Són també de gran interès per a la història de la malnominació unitats onomàstiques com «Miquel Nadal àlies *Perdiu*» (77), «Rafael Mas àlies *Pinxarelo*» (103), «na Maria *Xapada*» (105), «Francesca dita *ne Menuda*» (107) «Jaume Mercadal àlies *Broma*» (116), «Bartomeu Valentí-Forteza àlies *Moxina*» (117), «Miquel Arbona àlies *Moreu*» (119); fins i tot qualche vegada se n’explica la motivació: «Pedro Moll, que tuvo acto con una burra y por esto se le llamó *Pedro de la Burra*» (120, n. 150).

Una lectura atenta d’aquesta obra, que coneixíem només en publicacions fragmentàries, em convidava a completar l’estudi lingüístic amb uns breus suggeriments. Caldria citar l’edició de Torra de 1640, en comptes de la de 1653, plena d’errates (però que afecten sobretot la part llatina); *similor* 44 i 103, que no apareix al Glossari, compost de *símil* i *or* ‘semblant a l’or’, com explica el notari en el context («relotge de butxaca de similor o daurat», 1780), com tampoc entren al Glossari (*mort*) *proditòria* ‘a traïció’, *surtir de la parròquia* ‘complir amb el precepte pasqual’, *buquet* ‘piqueta [de plata]’, *arquilla de Gènova* (eren freqüents els productes, teles, ceràmica, fruites d’aquesta ciutat), *argas*, és a dir ‘argues’, pl. d’*argue* ‘cabrestant’, com es dedueix pel context («400 hòmens qui tiraven y tres xabechs de dins mar, un dels quals era en Padrinas, tots tirant ab las suas *argas*», 82), mal interpretat ‘barques’ en el ms. B (el femení s’explica per fonosintaxi: *un argue* → *un(a) argue*, com *àlber* > → *alba*); *al rayar la auba* sembla un calc del cast. *al rayar el alba* (Autoridades), car el mallorquí usa altres locucions (*a trenc d’auba*, *trencar s’auba*, *rompre s’auba*, *apuntar s’auba*); per a *aufegat*, a propòsit del diftong inicial, es podria enviar a Veny, *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 67, 2013; entre els escassos gal·licismes cal esmentar *xabrons* ‘perllongues, llates’, *xarneres*, *intendant* ‘intendent, funcionari de l’administració’ i la presència de l’article en *la França*, amb topònim pres del castellà.

En suma, una edició molt acurada, que corona un desvetllament fructuós de l’autora pels noticiaris insulars, amb comentaris culturals i històrics, i un estudi lingüístic que ajuda a enriquir la història de la nostra llengua.

Joan VENY
Institut d’Estudis Catalans
Universitat de Barcelona

OVIDI NASÓ, Publi (2018): *Heroides*. Traducció catalana medieval de Guillem Nicolau. Edició crítica de Josep Pujol. Barcelona: Editorial Barcino, 577 p.

L’Editorial Barcino presenta la versió catalana medieval de les *Heroides* d’Ovidi, del traductor Guillem Nicolau (doc. 1366-1392). El volum, format per l’edició crítica del text i una introducció detallada i extensa, és obra del professor Josep Pujol, del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Autònoma de Barcelona. Pujol és especialista en traduccions medievals, s’ha dedicat a la recepció de la literatura clàssica —és autor, juntament amb els professors Lluís Cabré i Alejandro Coroleu i altres investigadors vinculats a la UAB, d’un llibre imprescindible: *The Classical Tradition in Medieval Catalan 1300-1500. Translation, imitation, and literacy* (Woodbridge: Boydell & Brewer, 2018)— i ha escrit treballs fonamentals sobre les fonts del *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell. Aquest volum és fruit

d'anys de recerca sobre les *Heroïdes* catalanes, alguns resultats de la qual Pujol donà a conèixer en diversos articles entre 2007 i 2011.

Les *Heroïdes* són les epístoles fingides, en dístics elegíacs, que personatges femenins de la mitologia antiga escriuen als seus amants o marits —per citar-ne algunes de cèlebres: la lletra de Penèlope a Ulisses, la de Briseïda a Aquil·les, la de Fedra a Hipòlit, la de Dido a Eneas o la d'Helena a Paris. A l'edat mitjana eren conegudes amb el nom de *Lletres* o *Epístoles* d'Ovidi. Des del segle XII l'obra formava part, juntament amb d'altres d'Ovidi, de la programació escolar per aprendre gramàtica llatina. S'hi afegiren, a aquesta llarga tradició, les traduccions en llengües romàniques, que la convertiren en llibre de capçalera, especialment entre el públic femení. Així, prova de l'àmplia difusió de la traducció catalana són, d'una banda, els inventaris de béns del segle XV que en donen testimoni, i, de l'altra, l'ús que en féu Joanot Martorell al *Tirant lo Blanc*. És tanmateix la seva recepció a Castella la mostra més representativa de l'èxit que tingué: el text de Nicolau es va traduir al castellà al segle XV —la versió, anònima, és molt literal— i també va ser la font del *Bursario* de Juan Rodríguez del Padrón.

Les *Heroïdes* catalanes foren acabades entre 1389-1390, traducció de Guillem Nicolau, rector de Maella, que havia estat escrivà de la reina Elionor i, després, capellà reial d'Elionor, de Pere III i de Joan I. A més, pels volts de 1370, Nicolau havia fet de traductor per a Pere III i l'infant Martí: tal com demostren els documents conservats a l'Arxiu Reial de Barcelona, traduí la *Crònica general de Pere III*, del català al llatí, i les *Cròniques de Sicília*, del llatí al català —encàrrec de l'infant Martí. Pel que fa a les *Heroïdes*, el 1389 el rei Joan li'n demanà la traducció, petició que Nicolau no devia complir perquè el 1390 la reina Violant va tornar a escriure-li dues vegades reclamant-li la traducció amb les gloses que l'acompanyaven. Nicolau devia acabar lliurant-la poc després, perquè el text es difongué en l'entorn reial, fins al punt que, tres quarts de segle després, va ser una de les fonts de Joanot Martorell per a la construcció de la veu dels personatges femenins del *Tirant lo Blanc*.

En la traducció de Nicolau, cada epístola era encapçalada per una introducció i, el text, comentat amb més d'un miler de gloses marginals. La traducció s'ha conservat completa només en un manuscrit (París, Bibliothèque nationale, ms. esp. 543), amb les introduccions però sense les gloses marginals —si bé al manuscrit s'hi reservà l'espai en blanc per incloure-les. Hi ha un altre testimoni de la traducció, però només se n'han conservat tres folis (Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 1599). Cal recuperar les gloses, doncs, a través del manuscrit conservat de la traducció castellana (Sevilla, Biblioteca Capitular y Colombina, ms. 5-5-16). Així, l'edició crítica de Pujol incorpora, al final de cada lletra, les gloses corresponents en versió castellana, de tal manera que el lector pot fer-se una idea clara de com era la traducció comentada original. De fet, som davant d'un concepte de traducció molt allunyat del dels nostres dies: per al traductor, les gloses provinents de segles de tradició escolar de comentari del text ovidià eren part integrant de l'obra i calia traduir-les. El manuscrit llatí que Nicolau tenia al davant devia estar ple de gloses a les interlínies i als marges, i, tal com ha detectat Pujol, contenia les introduccions a cada epístola de Guillem d'Orléans (c. 1200), mestre de gramàtica, els *Bursari Ovidianorum*, combinats amb altres fonts.

La «Introducció» (p. 11-190) recull, ben desenvolupades, totes aquestes qüestions i moltes altres. Així, a la primera part, a més de la vida i l'obra del traductor, d'una anàlisi de la traducció —característiques i difusió, testimonis literaris i documentals, la versió castellana i les gloses, el *Bursario*—, s'hi inclouen quatre excursos que són, de fet, demostracions textuais —amb exemples molt ben seleccionats— d'algunes qüestions fonamentals lligades a les *Heroïdes* catalanes: al primer excurs (p. 33-37), s'hi desplega l'argumentació i les proves que demostren que la versió castellana d'Ovidi és traducció directa de la versió catalana de Guillem Nicolau; al segon excurs (p. 37-39), s'hi recullen els errors de les gloses castellanes que s'expliquen amb seguretat per errors de traducció d'un original català; al tercer excurs (p. 39-40), s'hi llisten les cinc citacions de Cerverí de Girona que apareixen en les gloses castellanes, que Nicolau devia recollir d'alguna font present en la tradició local de comentaris a Ovidi; i, finalment, a l'últim excurs (p. 40-42), s'hi inclouen els quinze passatges de la novel·la *Tirant lo Blanc* en què Pujol ha detectat que Martorell reescriu el text i la glossa, o la glossa sola, de la traducció catalana de les *Heroïdes*. La segona part de la «Introducció», la més extensa, conté capítols molt ben elaborats,

com els que estudien la tradició escolar llatina del text d'Ovidi, també en la tradició catalana i romànica (p. 42-79), o els capítols que tracten de la filiació del text, de les introduccions i de les glosses de la traducció catalana (p. 79-157), que donen compte, amb tanta claredat com és possible, de la complexitat i les dificultats d'editar un text com el de les *Heroides* catalanes. En les últimes pàgines, dedicades pròpiament a l'edició, s'hi descriuen els testimonis, el manuscrit català complet conservat a París i el fragmentari de la Biblioteca de Catalunya (p. 157-165), i el manuscrit de la versió castellana, conservat a la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla (p. 165-167); finalment, als capítols finals es detallen la filiació i la relació entre tots tres testimonis (p. 167-190). Aquestes pàgines s'acompanyen d'imatges d'alta qualitat a tot color (p. 159-160 i p. 177-178).

L'edició (p. 191-527) és una joia de la crítica textual i de la filologia. La complexitat de l'edició rau ja d'entrada en la dificultat d'individuïr el manuscrit o la tradició manuscrita del text llatí amb què treballava Nicolau, que Pujol proposa reconstruir amb variants de les branques de la transmissió de l'original (amb l'ajut de l'edició crítica de referència, a càrrec de Heinrich Dörrie: Berlín / Nova York, Walter de Gruyter, 1971). També hi ha, com hem apuntat més amunt, la dificultat afegida de les glosses, la majoria lèxiques o culturals, sobretot de caràcter mitològic, que eren bàsicament de dos tipus: les glosses marginals, relacionades amb el text a través de crides, que s'han suplert amb les de la versió castellana; i les glosses inserides en el text, més difícils de destriar, que es recullen, quan escau, a l'aparat de notes de l'edició al text. Així, l'edició conté, amb el text català i les glosses castellanes, un aparat de variants —l'aparat crític— i un aparat de notes molt ric, que aplega les contextualitzacions culturals, les fonts del traductor, tots els detalls de la relació del text català amb l'original llatí i les glosses llatines originals identificades. La *mise en page* de totes aquestes peces és perfecta, clara i ben distribuïda: el lector pot llegir el text de cada epístola d'una tirada, sense entrebancs, o, si ho prefereix, fer marrada per l'aparat de variants, les notes o les glosses castellanes.

El volum també conté un «Apèndix» (p. 529-535) amb l'edició de les rúbriques del manuscrit castellà (Sevilla, Biblioteca Capitular y Colombina, ms. 5-5-16, ff. 1r-2v), que deriven amb tota seguretat d'un manuscrit català (hi ha catalanismes clars i sobretot lliçons que només es poden explicar a partir d'errors de còpia transmesos per un manuscrit català o per confusions del traductor castellà davant d'un text català), tot i que no necessàriament cal atribuir-ne l'autoria a Guillem Nicolau. Finalment, el llibre es tanca amb un apartat de «Sigles» (p. 537); un de «Bibliografia» (p. 539), completíssim; un «Glossari» (p. 563) que recull primeres documentacions i sentits no documentats en els repertoris lèxics; un «Índex» de noms (p. 565) i l'«Índex general» (p. 575).

Tal com assenyala Josep Pujol al «Prefaci» (p. 5-10), aquest llibre és fruit de vora vint anys d'interès i dedicació a la traducció catalana de les *Heroides*. El resultat és una edició crítica exemplar que dona compte no només de la manera de traduir de Guillem Nicolau, sinó també de l'engranatge de tota una tradició literària i cultural. En definitiva, respon a un model de recerca que la filologia hauria de reivindicar.

Marta MARFANY SIMÓ
Universitat Pompeu Fabra

PAYRATÓ, Lluís (2018): *Introducción a la pragmática*. Madrid: Editorial Síntesis, 222 p.

Lluís Payrató, catedràtic del Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Universitat de Barcelona, autor de diverses publicacions a l'entorn de la pragmàtica, l'estilística i la variació lingüística a Catalunya, ha publicat el manual *Introducción a la pragmática*, un llibre imprescindible per a tots els estudiants de lingüística o de filologia. Com diu el mateix autor a la introducció de l'obra, aquest manual «es podria titular *El meu primer llibre de pragmática*»,¹⁵ si es publiqués en una col·lecció

1. Aquí i endavant la traducció del castellà al català és meua (D. S.).